

Андрій ЧЕМЕРИНСЬКИЙ
(Галич, Україна)

НАУКОВЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ДАВНІЙ ГАЛИЧ» ПРОДОВЖУЮТЬ ДОСЛІДЖУВАТИ ДАВНІ КЛАДОВИЩА МІСТА

...Одного разу Блаженніший Любомир Гузар розповів, що коли вперше після повернення приїхав до Галича, на могили предків, відчув жах від того, яким занедбаним виявився цвинтар. «Боже милий, невже не можна щось зробити, аби тримати те все в порядку?» – гірко промовив він. І тут-таки сам пояснив це тим, що подібне ставлення до могил – це ставлення до самої пам'яті, до свого коріння: «Робилося все, аби людина забула, хто вона, звідки, аби втратила зв'язок зі своїм»¹.

2017 року в рамках роботи Постійно діючої комплексної науково-дослідної експедиції Національного заповідника «*Давній Галич*» працював експедиційний загін, чиїм завданням визначено обстеження і вивчення цвинтаря поруч з церквою Святого Дмитра та площею колишнього цвинтаря на Замковій горі. В загоні працювали Володимир Козелківський, Андрій Чемеринський (відділ охорони культурної спадщини) і Андрій Фіголь (відділ археології).

Одним із маловідомих об'єктів давньої міської історії м. Галича є залишки зруйнованого кладовища на південно-східному боці Замкової гори. Ситуаційно площа наявних поховань охоплює територію близько 1,3 га і міститься на східній частині пагорба (між в'їзною дорогою до замку і стежкою поруч з приміщенням ДСО); площа кладовища обмежується зі східної сторони старою автомобільною дорогою Галич – Івано-Франківськ, із західної – дорогою, яка веде до замку і ділить давню площу колишнього кладовища на дві частини.

З огляду на те, що фортифікаційні укріплення на цій території датуються не пізніше XIII ст. і використовувалися під час військових дій до кінця XVII ст., стає зрозумілим, що поруч із замком мало бути кладовище, де здійснювалися поховання військовиків із залоги фортеці і замкової

¹ Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною. Київ : Vivat, 2017. 272 с.

челяді. Можливо, раніше тут ховали містян, що вже перетворює некрополь на один із найдавніших. Графічні зображення середини ХІХ ст., а саме «*Руїни замку в Галичі над Дністром*» (1871) Генрика Грабінського, «*Руїни замку в Галичі від півдня і заходу в станіславівській окрузі*» (1847 р.) Мацея Стечинського, малюнок Галича Антона Петрушевича (орієнтовно 50-ті рр. ХІХ ст.) фіксують поховання з південної сторони замкових укріплень. Картографічний матеріал – «*Плани земельних ділянок міста Галича Станіславського округу*» (до 1858 р.) та «*План міста Галича*» (1936 р.) також переконують, що на цьому терені існувало кладовище. На мапі 1936 р. воно позначене як «старий цвинтар»².

Руйнації цього старого кладовища сприяла недовговічність матеріалу, з якого виготовили надмогильні пам'ятники або дерев'яні хрести, і військові дії часів Першої світової війни (обстріл і знищення міста). За цвинтарем не доглядали, шкодила йому як діяльність «чорних археологів» (несанкціоновані розкопки), так і заходи місцевої влади (у період УРСР на частині площі давнього кладовища облаштували стоянку автотранспорту). Тепер площа старого кладовища поросла деревами (кленами, буками, грабами, акаціями, липами) та низькорослими чагарниками. Візуальні ознаки наявності старого кладовища на Замковій горі за сучасним ландшафтом території без попереднього ознайомлення з історією цього місця як більшості мешканців міста Галича, так і його відвідувачам будуть практично непомітними. Окрім поодиноких вцілілих тут захоронень, земляних насипів, які б свідчили про наявність інших поховань, не спостерігається.

Обстеження вищевказаної площі дозволило виявити й зафіксувати понад два десятки цивільних та військових поховань, хронологічно датованих першою половиною ХІХ – початком ХХ ст. Серед цивільних ідентифіковано родинне поховання ксьондза Томаша Левицького та Анни Левицької. На стежці, яка з'єднує асфальтову дорогу, що проходить Замковою горою, зі старою дорогою Івано-Франківськ – Львів (орієнтир будівля Державної служби охорони, поруч з якою починається стежка), зафіксовано поховання священницької родини Левицьких. Тут похований ксьондз Томаш Левицький († 1889) та, ймовірно, його дружина Анна Левицька († 1881) з Андруховичів.

Поховання о. Корнелія Левицького міститься за стежкою (у південному напрямку) на шовбі пагорба. З огляду на те, що пам'ятник

² Державний архів Івано-Франківської області, фонд 2, оп. 8, спр. 2754.

було перевернуто написом до землі, припускаємо, що з моменту його руйнації з часом було забуто справжнє поховання галицького пароха і натомість через брак інформації було споруджено «символічне» – поруч з каплицею Св. Дмитрія (Галич – Заріка). Галицький священник, за наявної інформації, народився 1787 р. в с. Ланчині на Надвірнянщині. Рукоположений 1818 р. Парох у м. Галичі. У 1825–1826 рр. за його ініціативи та підтримки брата-митрополита було здійснено реставраційно-відновлювальні роботи в церкві Різдва Христового. 1831 р. «пожертвами парафіян і стараннями місцевого пароха К. Левицького» закладено каплицю Св. Дмитрія на Заріці. Віце-декан Галицького деканату (1840), адміністратор деканату, інспектор шкіл (1843). Жертводавець на цілі допомоги постраждалим від повеней в Галичині (1845), на будівництво лікарні для військовиків у Карлсбаді (1852), на створення корпусу галицьких військових добровольців (1859). Помер 1864 р.³ Про поховання К. Левицького, ймовірно, не було відомо релігійній громаді, що опікується кладовищем та каплицею Святого Дмитра (Галич – Заріка), тому власними силами вона встановила й освятила, як тепер зрозуміло, символічний пам'ятник о. Корнелієві Левицькому поруч з каплицею 2013 р. Насправді о. К. Левицький похований на Замковій горі.

Поховання римо-католицького священника Антонія Павульського та його брата Томаша. Неповдалі могили о. К. Левицького на земляному пагорбі – підвищенні стоїть розбитий склеп з перевернутим пам'ятником. Склеп всередині обмурований двоколірною цеглою; на сьогодні значно засмічений. Надгробна скульптура зображує алегоричну постать чоловіка, ймовірно, в шляхетському одязі, що тужить над могилою. Пам'ятник виконано з білого пісковика – мистецька робота невідомого скульптора, унікальна свого роду для Галича, адже скульптури такого рівня на кладовищах Галича, на відміну від, наприклад, Личаківського у Львові, не зафіксовані. Галицький римо-католицький ксьондз Антоній Павульський народився 1766 р., рукоположений 1794 р. Парохом Галича нотований 1816–1841 рр. Був станиславівським деканом, асесором митрополичої консисторії у Львові. Єдиний в Галичі передплатник господарського часопису «*Ziemiańin Galicyjski, Piśmo Poswięcone Gospodarstwu Krajowemu*». Представники родини Павульських з Галича відомі серед активних учасників польського повстання 1863 р. За душпастирювання ксьондза

³ Звіт експедиції «Галицькі некрополі» Національного заповідника «Давній Галич» за 2017 р.

А. Павульського 1822 р. було завершено будівництво парафіяльного костелу в Галичі, що свого часу засвідчувала пам'ятна таблиця в будівлі⁴.

Поховання австрійських військовиків Йогана та Йозефа Прессенів означене на надгробній плиті з білого каменю поряд з гробівцем Павульських. Ймовірно, тут 1834 р. поховали представників німецькомовної родини – найстарше захоронення в місті австрійського періоду.

На площі між вищезгаданими похованнями і сучасним паркувальним майданчиком для автомобілів віднайдено й ряд не ідентифікованих поховань. Візуально це важкі піскові надгробні камені без написів, окремі з яких перевернуті лицьовою стороною в ґрунт. Поруч з уцілілими надмогильними плитами є й окремі елементи знищених пам'ятників різної форми та розміру. У двох різних місцях (зі східного боку досліджуваної площі) виявлено сліди земляних шурфів, які, ймовірно, викопали кілька років тому «чорні археологи».

Поховання польських військовиків, учасників польсько-радянської війни (1920). Ділянка могил воїнів польської армії розміщена в південно-східній частині Замкової гори на підвищенні вздовж правого боку асфальтованої дороги, яка веде від колишнього адмінкорпусу цегельні до замку. На сьогодні вдалося встановити 12 прізвищ польських воїнів, учасників війни з більшовиками, серед яких – підпоручник, старший шереговець та 10 шереговців, воїни 21-го та 36-го піхотних полків «*Діти Варшави*» і «*Академічна легія*».

Первинно військових могил було кілька десятків. Хрести встановили бетонні, без побілки. Щороку на День Конституції Польщі (3 травня) та День Незалежності польські військовики поруч з могилами встановлювали почесну варту, запалювали свічки. Один з тогочасних часописів описував вшанування полеглих польських воїнів 1929 р.: «[...] В минулу неділю відбувся в Галичі обхід 10-тиліття визволення того престарого міста польським військом і прилучення його до Польщі після 147 літ неволі. На цвинтарі, що міститься на історичній замковій площі, кс. Анг'єр відправив польову службу, на якій були присутні представники урядової та міської влади, 6-го полку уланів, ескадрон саперів 6-ї кавалерійської дивізії, оркестр 6-го полку уланів, також громадськість. Після відправи виголошено ряд промов, після чого відбувся парад військових відділів та

⁴ Brzezina K. Kościół parafialny p.w. wniebowzięcia naiśw. Panny Marii w Haliczu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, 2006. T. 14. S. 63.

похід, який вирушив до міста при звуках оркестру. Урочистість мала дуже піднесений характер»⁵.

У західній частині площі у формі трьох квадратних майданчиків, встановлених одних на одному, що нагадують ступінчасту піраміду за зразком зикурату, зберігся військовий меморіальний знак. На верхньому майданчику, в його центральній частині, проглядається залишок металевої основи – на ній кріпився металевий високий хрест. У східному напрямку від меморіального знака паралельно один одному в чотирьох рядах розташовані 18 гробівців. Із певністю можна стверджувати, що на цій ділянці поховано не менше 20-ти польських воїнів. Кожна могила увінчувалася зорієнтованим на схід хрестом, згодом відбиті при самій основі. За наявної інформації це кладовище було зруйновано в період УРСР⁶. Всі поховання перебувають у кількадесятилітньому забутті, за ними немає жодного догляду. Окремі зміщені відносно первинного місця розташування, розбиті. Руйнування настає внаслідок природних та зовнішніх чинників – зокрема несанкціонованих розкопок окремих могил.

Загалом поховання на Замковій горі здійснювали без огляду на національність і релігійне віровизнання (українці, поляки, німці; римокатолики та греко-католики). Зафіксовані роки поховань (1824 (?), 1834, 1864, 1881, 1889) та їхня типологія свідчать про синхронне існування в місті двох кладовищ, в окремих секторах яких також ховали представників місцевого духовництва.

Кладовище на території міської ділянки Галич-Заріка локалізоване поруч з каплицею Святого Дмитрія. Орієнтовна площа – 1,5 га. З північної, південної та західної сторін ділянка кладовища обмежується забудовами приватними садибами; зі східної – автошляхом Т 0903 Галич – Городок. Територія кладовища огорожена. На ній, окрім поховань, є: каплиця Святого Дмитрія (1831 р. побудови) та дзвіниця.

Джерельного матеріалу про час закладення кладовища обмаль. Серед таких – деякі мапи та плани земельних ділянок міста Галича кінця XVIII – середини XIX ст. Згідно з мапою австрійського військовика майора

⁵ Polska Zbrojna. Czwartek, 1 sierpnia 1929. № 208.

⁶ Чемеринський А. Військові поховання Галича (1915–1944) // Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття». Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції 5–6 червня 2014 року. Київ : Національний військово-історичний музей України, 2014. С. 426–427.

Маховича (1795 р.) на території сучасної ділянки Галич-Заріка зазначено близько двох десятків домоволодінь. Культові споруди – церква чи кладовище відсутні. За шематизмами греко-католицької церкви, відомими в друкованій версії з 1832 р., зрозуміло, що каплицю (*capelle*) Святого Дмитра закладено 1831 р. Згідно з пам'ятною таблицею всередині приміщення завдяки «пожертвам парафіян і стараннями пароха К. Левицького» таблицю було встановлено після смерті пароха К. Левицького, оскільки перед його іменем є скорочення «б. п.» – блаженної пам'яті.

Мабуть, поява кладовища на Галичі-Заріці обумовлювалася заселенням і дальшою розбудовою цього району, впливом річки Дністра, через який до 1858 р. не існувало постійного стаціонарного мосту і люди користувалися поромною переправою та човнами⁷. Це не було вдалим рішенням для перевезення і дальшого поховання померлих з Галича-Заріки на кладовищах поруч з Замковою горою і на Галич-горі.

Отже, каплиця Святого Дмитрія (1831 р.) виникла для обслуговування невеличкого кладовища, яке вже існувало, або для закладеного в найближчому часі цвинтаря. «Плани земельних ділянок міста Галича Станіславського округу» (до 1858 р.) фіксують вже побудовану каплицю і дзвіницю. Проте на ньому відсутнє позначення кладовища поруч з каплицею (тоді як кладовище на Замковій горі на тих же планах позначено). Також ділянка поруч з каплицею Святого Дмитрія за цим планом значно менша і орієнтовно дорівнює 1/20 сучасної площі.

Ймовірно, що з дальшим розвитком залізниці в Галичі (1866 р.) зросла кількість постійного населення Галича-Заріки. Далі це змусило відкрити нове кладовище. 1916 р. залізничний вокзал, каплиця Св. Дмитрія і цвинтар перебували безпосередньо в зоні бойових дій, тут переховувалася австро-німецька піхота. При артилерійських обстрілах цих укріплень та міста Галича артилерією Російської імператорської армії певну частину поховань могли пошкодити та знищити.

Проведені дослідження кладовища дають змогу ствердити ось що:

❖ Його територія в австро-угорські часи спочатку «заповнювалася» з північної, східної та частково південної сторін каплиці. Найдавніше захоронення датоване 1884 р. й належить Костянтиніві Гвоздзіовському (на 53 роки пізніше від часу будівництва каплиці Св. Дмитрія 1831 р.).

⁷ Чемеринський А. Перший «австрійський» міст через р. Дністер у м. Галич (1858–1914 рр.) // Галич і Галицька земля. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 2014. С. 354.

Надмогильні епітафії виконано українською та польською мовами, окремі – язичієм, що свідчить і про політичні вподобання або належність померлих до москвофільського руху. Більша частина надмогильних пам'ятників австрійського періоду типова за дизайном та матеріалом. Померлих при похованні орієнтували як на схід, так і на північ.

❖ Поховання періоду II Речі Посполитої локалізовані з південно-західної сторони каплиці, де частково зафіксовано й сектор поховань часів німецької окупації в роки Другої світової війни. Епітафії також виконано польською, українською мовами і язичієм.

❖ Поховання післявоєнного часу займають найбільшу площу в масиві з північної та західної сторін відносно каплиці. Характерно, що за браком місця, ліквідацією старих недоглянутих могил, поховання 40-х рр. XX – першого десятиліття XXI ст. трапляються в різних частинах кладовища. Орієнтація цих поховань різнопланована. Характерною практикою слугує недотримання рядности за однією лінією. Між рядами трапляються окремі поховання («підряди»). Хоча частину померлих поховали відносно недавно, в 60–70-ті рр. XX ст., значна частина могил занедбана. На них відсутні як пам'ятники, так і написи, тож виявити їх дозволяє хіба земляне підвищення.

❖ В роки Першої світової війни з південно-західної сторони від каплиці на кладовищі існував окремий сектор військових поховань австро-німецьких військовиків (тепер не існує). Тут поховані загиблі в боях 1916–1917 рр. з Російською імператорською армією воїни. Детальна інформація про кількість полеглих та їхню належність до військових частин відсутня. Ділянка захоронень занедбана, поросла старими деревами і кущами. За спогадами старожилів, на кладовищі було близько 100 рядно розташованих поховань австро-угорських воїнів. На могилах спершу встановили бетонні хрести. На площі військових поховань впродовж останніх десятиліть здійснено ряд цивільних захоронень. Під час експедиції віднайдено тільки два військові хрести.

❖ На відміну від кладовищ на Галич-горі та на Замковій горі, на кладовищі поруч з каплицею Святого Дмитра відсутні давні надмогильні пам'ятники, які носять мистецьку цінність. Ймовірно, з огляду на те, що в межах Галича-Заріки здебільшого мешкали незаможні особи (залізничники, рільники, різноробочі).

На кладовищі Галича-Заріки важливі з історичного погляду такі поховання та пам'ятники: могила жертв «терору 50-х років» (осіб, замордованих за нез'ясованих обставин у районі Галича-Лози); пожертуваний 1925 р. хлопцями Демешківськими пам'ятник на хвалу

Божу (тепер частково зруйнований); могила учасників національно-визвольного руху за незалежність України, репресованих та вивезених; могили вчителів (вчителя біології, а згодом директора Галицької ЗОШ № 2 Ангелини Корчинської, вчителя спортивної школи Миколи Сегіна, вчителів Галицької ЗОШ № 2 Любомира Букатчука і Теофіля Букатчука).

Отже, обстеження впродовж 2016–2017 рр., яке провів відділ охорони культурної спадщини Національного заповідника «*Давній Галич*», старих кладовищ Галича («старого» цвинтаря на Галич-горі; зруйнованого кладовища на Замковій горі; кладовища поруч з каплицею Святого Дмитрія в місцевості Галич-Заріка) дозволило вивчити близько 2306-ти поховань міста, з яких тільки 72 – австрійського 1772–1918 рр., 117 – польської окупації краю 1919–1939 рр.

Раніше, 2010 р., науковці Іван Юрченко та Наталія Юрченко на основі дочасних обстежень видали каталог «*Караїмське кладовище біля Галича*», окремо описали холерне кладовище караїмів поруч із Замковою горою. Тож станом на 2017 р. працівники заповідника загалом вивчили п'ять міських некрополів.

Під час роботи експедиційний загін впродовж 2016–2017 рр. здійснював фотофіксацію окремих об'єктів, описував поховання, готував ситуаційні схеми. Внаслідок роботи зібрано дані про поховання часів Австрійської та Австро-Угорської монархій (1772–1918), II Речі Посполитої (1919–1939), УРСР (1939–1941) та німецької окупації (до приходу Червоної армії до міста в липні 1944 р.). Окремо зафіксовано поховання відомих містян (учителів, спортсменів, репресованих, воїнів УПА та ін.), які померли в роки, що не входили в рамки дослідження, але їхня діяльність важлива для історії міста.

Робота експедиційного загону стала одним з етапів вивчення забутих і певною мірою занедбаних об'єктів міської історії XIX–XX ст., наукові дослідження яких є одним з елементів відновлення історичної пам'яті та повернення з часом забутих імен, а в перспективі можливого створення нового маршруту для популярного тепер релігійно-краєзнавчого туризму. Кладовища є об'єктами давньої історії міста, їхнє збереження та відновлення пам'яті про чільних представників міської громади вважається одним з важливих завдань нащадків. Для завершення комплексного дослідження галицьких кладовищ науковці запланували 2018–2019 рр. обстежити й зафіксувати зруйноване кладовище єврейської громади міста Галича (Галич-гора).